

DEVLETİN KÖKENİ ÜZERİNE BİR TEORİ

Robert L. Carneiro*
Çev.: Dr. Aslan DELİCE**

Bize kalırsa insanoğlu var olduğu iki milyon yıldan beri *band* veya köyler içinde, bütünüyle otonom/bağımsız olarak yaşadı. Köyler, İ.Ö. beş bin yılından öncesine uzanmayan bir tarihte, daha büyük siyasal birlikler içinde erime sürecine girmiştir. Siyasal bütünleşme süreci bir kez başladıktan sonra devamlı hızını artırarak İ.Ö. dört binli yıllarda, tarihte ilk kez devlet kavramının ortaya çıkmasına yol açtı. (Bir devletten bahsettiğimizde; topraklarında birçok topluluğu barındıran, vergi toplamanın yanı sıra insanları savaşa veya çalışmaya sevk edebilen, kanun koyma ve yürütme gücüne sahip, merkezileşmiş yönetime sahip bağımsız bir siyasal bütünü kastediyoruz.)

Devlet, her ne kadar insanlık tarihinin siyasal gelişiminde en kapsamlı olgu ise de, kökeni hala tam olarak anlaşılamamıştır. Gerçekten devletin oluşumuna ilişkin günümüz teorilerinin hiçbiri tatmin edici değildir. Şu ya da bu açıdan hepsi başarısızdır. Buna rağmen devletin nasıl oluştuğunu ikna edici bir şekilde açıkladığına inandığım bir teori var. Bu teoriyi daha önce sunmuştum. Burada tam olarak bir kez daha sunacağım ama bunu yapmadan önce geleneksel teorilerin birkaçını kısaca tartışmak istiyorum.

Devletin kökenine ilişkin anlaşılır teoriler görece daha moderndir. Aristo gibi klasik yazarların bir kısmı siyasal örgütlenmelerin diğer biçimlerini hiç bilmedikleri için, devleti "doğal" olarak düşünme eğiliminde oldukları için onu izah etme ihtiyacı duymazlar. Sömürge çağıyla birlikte Avrupalılar, dünyanın birçok yerinde insanların devlet içinde değil, bağımsız köylerde veya kabilelerde yaşadıklarını gördüklerinde, devletin daha az doğal bir şey olduğunu fark edip açıklama ihtiyacı hissettiler.

Devletin kökenine ilişkin çok sayıdaki modern teoriden yalnızca birkaçını göz önünde bulundurdum. Örneğin, günümüzde bütünüyle gözden düşükleri için ırk temelli onlarca teoriyi tartışmaya değer bulmuyorum. Yine devleti toplumların "dehası" olarak gören inançlarla, "tarihi bir kaza sonucu" ortaya çıktığını ileri süren görüşleri de reddediyorum. Bu kavramlar devleti, metafizik veya arzi bir olgu olarak gördükleri oranda bilimsel kavrayışın ötesine

*A Theory of Origin of the State", "Readings in Anthropology" Edit., By, Jesse D. Jennings- E. Adamson Hoebel, Mc Graw- Hill Book Company, New York, 1972, s.424-432'den alınmıştır. Antropoloji profesörü olan yazar halen American Muse of Natural History'de direktör olarak görev yapmaktadır. Çeviri, yazarın izniyle yayımlanmıştır.

**İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü

taşımaktadır. Benim düşünceme göre devletin kökeni ne gizemlidir ne de şansa bağlıdır. Bir "dehanın" ürünü olmadığı gibi bir tesadüf sonucu da değildir, düzenli ve belirleyici kültürel süreçlerin sonucudur. Üstelik eşsiz bir olay değil tekrar eden bir olgudur: Devletler, değişik yer ve değişik zamanlarda bağımsız olarak ortaya çıkmışlardır. Uygun şartların bulunduğu her yerde devletler kurulmuştur.

İradi Teoriler

Devletin kökenine ilişkin ciddi teoriler iki genel grupta toplanabilir: İradeci ve Zorlayıcı.

İradeci teorilere göre, toplumlar tarihin belirli bir noktasında kendiliğinden, mantıklı bir iradi kararlar egemenliklerinden vazgeçerek diğer toplumlarla birleşmiş, devlet adı verilen daha büyük siyasal örgütlenmeyi kurmuşlardır. Bu tür teorilerden en çok bilineni Rousseau'nun adıyla özdeşleşen Toplum Sözleşmesi (Sosyal Sözleşme) Teorisi'dir. Bugün insan topluluklarının böyle bir sözleşme imzalamadıklarını ve Toplum Sözleşmesi Teorisi'nin tarihi bir garantiden başka bir şey olmadığını biliyoruz.

Modern iradeci teorilerden en çok kabul edilene "otomatik" olarak adlandırduğum teoridir. Bu teoriye göre tarımın icadı, otomatik olarak gıda üretimini artırmış, bir takım insanların gıda üretimiyle uğraşmak yerine, çömlekçi, dokumacı, demirci, duvar ustası v.b. meslekleri icra etmesine yol açmış, sonunda yoğun bir işbölümü ortaya çıkmıştır. Mesleki işbölümü ve uzmanlaşmanın sonunda, çok sayıda daha önce bağımsız olan insan topluluğunu devlet çatısı altında birleştiren siyasal gelişmeler yaşandı. Bu görüş son dönem İngiliz arkeologlarından V. Gordon Childe tarafından sıklıkla zikredilmiştir.

Bu teoriye ilişkin esas sıkıntı, tarımın otomatik olarak gıda fazlalığını [artı değer] yaratmamasıdır. Bunu dünyanın çok değişik yerlerinde yaşayan tarım toplumlarının gıda fazlası yaratmadığından biliyoruz. Örneğin tüm Amazon yerlileri fiilen tarım toplumu idiler; fakat en eski zamanlardan bu yana gıda fazlası üretmemişlerdir. Teknik açıdan gıda fazlası üretiminin mümkün oluşunu, Avrupalı yerleşimcilerin gıda talebi üzerine, birkaç kabilenin ticari amaçla, ihtiyaçlarından fazla manyok üretmeleri gerçeğinden biliyoruz. Burada söz konusu olan şey, gıda fazlasını üretmek için yeterli teknik imkânlarla rağmen, bu potansiyeli harekete geçirecek toplumsal talep mekanizmasının eksikliğidir.

Devletin kökenini iradeci teoriyle açıklayan diğer bir görüş de Karl Wittfogel'in "Hidrolik Hipotezi"dir. Anladığım kadarıyla Wittfogel, devletin ortaya çıkışını şu şekilde açıklamaktadır. Dünyanın kurak ve yarı kurak bölgelerinde küçük ölçekli sulama kanalları ile yetinmek zorunda olan köylü

çiftçiler, belli bir zaman sonra, bireysel özerkliklerini bir kenara bırakarak köylerini, çok daha büyük çaplarda sulama kanalları yapabilen büyük bir siyasal örgütlenme içinde birleştirmelerinin daha yararlı olduğunu gördüler. Büyük sulama kanallarının yapılması ve yönetilmesi için oluşturulan yöneticiler sınıfı ise, devletin ortaya çıkışına neden oldu.

Bu teori, yakın zamanlarda çeşitli zorluklarla karşılaştı. Arkeolojik deliller, Wittfogel'in "hidrolik hipotezi"nde örnek olarak sunduğu en az üç bölgede - Mezopotamya, Çin ve Meksika - büyük çaplı sulama kanalları inşa edilmeden önce tamamen olgunlaşmış devletlerin ortaya çıktığını göstermektedir. Böylece devletin ortaya çıkışında, sulama kanallarına Wittfogel tarafından atfedilen rolün oynanmadığı anlaşılmış oldu.

Devletin kurulmasını iradeci görüşlerle açıklayan bu ve benzeri diğer tüm teoriler bir noktada iflas etmiştir: Bağımsız siyasal bütünlerin, ezici dış sınırlayıcılar olmaksızın, egemenliklerini devretme hususundaki isteksizlikleri gösterilmiştir. Bu isteksizliği en zayıf köylerden en büyük imparatorluklara kadar sıralanmış olan siyasal bütünlerde defalarca gördük. Gerçekten herhangi biri, kuralın tek bir istisnasına rastlamaksızın tarihin sayfalarını okuyabilir. Bu nedenle, devletin kökenini açıklamak için ortaya konulan iradeci teorileri bir kenara bırakmak ve başka yerlere bakmak zorundayız.

Zorlayıcı Teoriler

Tarihe yakından bir bakış, yalnızca zorlayıcı teorilerin, devletin ortaya çıkışını açıklayabileceğini göstermektedir. Bağımsız köyleri adım adım devlete götüren siyasal evrimi yönlendiren mekanizma, düzenlenmiş menfaatler değil yalnızca güç'tür.

Devletin kökeninde savaşın yer aldığı söyleyen görüş hiçbir şekilde yeni değildir. 25 yüzyıl önce Herakleitos "savaş her şeyin babasıdır" diye yazmıştı. Savaşın devletin ortaya çıkışındaki rolüne ilişkin ilk dikkat çekici çalışma, yüzyıldan daha az süre önce Herbert Spencer'in *Sosyolojinin İlkeleri* isimli eseriyle yapıldı. Muhtemelen Kıt'a Avrupa'sının Ludwig Gumplowicz, Gustav Ratzenhofer ve Franz Oppenheimer gibi fetih teorisyenleri, Spencer'in devlet ve savaş üzerine yazdıklarından çok daha iyi bilinir.

Örneğin Oppenheimer devletin, göçebe halkların çiftçilere boyun eğdirmesi sonucu, yerleşik çiftçilerin üretim yetenekleriyle göçebe çobanların enerjilerinin birleşmesiyle ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Ancak bu teorinin iki ciddi zaafı vardır. Birincisi, göçebe çobanlıkla tanışmamış Amerikan yerlilerinin kurduğu devleti açıklamaktaki yetersizliktir. İkincisi de Eski Dünya'da ilk

devletler kuruluncaya kadar göçebe çobanlığın ortaya çıkmamış olduğu gerçeğinin bugünlerde daha iyi anlaşılmasıdır.

Bununla birlikte belli başlı zorlayıcı teorilerin zaaflarını görmezsek, ister bu şekilde ister başka şekilde olsun, savaşın, devletin kuruluş sürecinde oynadığı kati role ilişkin çok az şüphe bulunmaktadır. Savaşla ilgili tarihi ve arkeolojik delillere, devlet kavramının ilk oluşmaya başladığı bölgelerde yani Mezopotamya, Mısır, Hindistan, Çin, Japonya, Yunanistan, Roma, Kuzey Avrupa, Orta Afrika, Peru ve Kolombiya'da kısaca en önemli örneklerde rastlanmıştır.

Özellikle Kuzey Avrupa Alman Krallıkları'nı hatırlatarak Edward Jenks şu gözlemlerde bulunmuştur, "Tarihsel açıdan bakıldığında modern tipteki tüm siyasal toplumların [yani devletlerin] varlıklarını başarılı bir savaşa borçlu olduğunu ispat etmenin önünde çok az zorluk vardır". Ve yine Jan Vansina'nın hiçbir teorik zorluk içermeyen *Savanna Krallıkları* isimli kitabını okuduğumuzda Orta Afrika'da birbirini izleyen devletlerin hep aynı şekilde ortaya çıktığı görülür.

Ama acaba kuralın hiçbir istisnasının bulunmadığı gerçekten doğru mu? Dünyanın herhangi bir yerinde savaş olmaksızın kurulmuş bir devlet örneğine rastlanamaz mı?

Birkaç yıl öncesine kadar, antropologlar Klasik Maya devletinin böyle bir örnek sunduğuna inanmaktaydı. Eldeki arkeolojik veriler, erken Maya devletine ilişkin savaş verileri sunmadığı için akademisyenler, bu toplumu savaş yapılmaksızın ortaya çıkmış barışçı, teokratik bir devlet olarak tanımlıyorlardı. Buna rağmen teori, geçerliliğini fazla sürdüremedi. Son dönemde yapılan arkeolojik keşifler, Maya toplumuna farklı bir açıdan bakmayı zorunlu kıldı. İlk olarak Bonampak duvar resimlerinin keşfi, erken dönem Maya toplumunun savaştığını ve alınan esirlere işkence yapıldığını gösterdi. Daha sonra Tikal'da yapılan kazılar, Klasik Maya şehrinin etrafının komşu Uaxactun şehrine karşı askeri bir rekabete işaret eden geniş siperlerle çevrildiğini ortaya çıkardı. Micheal D. Coe konu üzerinde günümüz düşüncesini şöyle özetler; "Eski Maya, Klasik dönem sonrası devletleri kadar kana susamış bir savaş toplumudur".

Her ne kadar devletin kökeni için savaş birincil sebeplerden biri ise de tek unsur değildir. Dünyanın birçok yerinde savaş yapılmasına rağmen, buralarda, devlet ortaya çıkmamıştır. Savaş, devletin kurulması için zorunlu fakat yeterli şart değildir. Ya da bir başka şekilde söylemek gerekirse, savaşı, devleti biçimlendiren mekanizmayla özdeşleştirdiğimizde, devleti ortaya çıkaran şartları da kesin bir şekilde tespit etme ihtiyacı duyarız.

Çevresel Sınırlama

Bu şartları nasıl belirleyebiliriz? Ümit verici bir yaklaşım, ortak unsurların yerli devletlerin kurulduğu eski dünyada Nil, Dicle-Fırat nehirleriyle, İndus Vadisi, yenedünyada ise Meksika Vadisi, Peru'nun dağlık ve kıyı vadileri gibi bölgelerde aranmasıdır. Bu bölgelerin her biri diğerinden çeşitli şekillerde farklılaşır-yükseklik, ısı, yağış, toprak türü, sulama kanalları ve benzeri özellikler nedeniyle. Bununla birlikte hepsinin ortak özelliği, bu bölgelerin sınırlanmış tarım arazileri olmasıdır. Dağ, deniz ve çöllerle kuşatılmış olan bölgelerde yaşayan ve tarımla uğraşan çiftçiler, çevre koşulları nedeniyle katı bir şekilde sınırlanmıştır. Bu niteliğiyle, yoğun ve geniş ormanlık arazileriyle çevredekilere sınırsız tarım arazisi sunan Amazon bölgesinden ya da Kuzey Amerika doğu ormanlık bölgelerinden farklılaşır.

İyi ama devletin kökeni açısından sınırlanmış tarım arazilerinin önemi nedir? Bunun önemini en iyi şekilde, dünyanın farklı ekolojiye sahip iki ayrı bölgesini, siyasal süreç açısından karşılaştırarak gösterebiliriz -Sınırlanmış tarım arazilerine sahip bir bölgeyle, sınırsız ve verimli toprakların bulunduğu diğer bölge. Karşılaştırmayı yapmak için seçtiğim bölgeler Amazon havzasıyla, Peru'nun kıyı vadileridir.

Çalışmamız, var olan tarım toplumlarının varlıklarını ve bağımsız yapılarını hala sürdürdükleri yerlerin tespiti ile başlayacaktır. İlk olarak gözlerimizi Amazon havzasına çevirelim. Tarım yapan çok sayıda köyün birbirlerinden epey uzakta konumlandığını görürüz. Nüfusun izafi olarak yoğun olduğu Yukarı Xingu benzeri öyle bölgeler vardır ki, köylerin her biri diğerine 10-15 mil uzaklıktadır. Tipik bir Amazon toplumu, sık sık arazi değiştirerek çiftçilik yapmasına rağmen, çevrelerinde hala bahçe açabilecekleri çok miktarda orman arazisi bulunur. Tüm Amazon bölgesinde nüfus yoğunluğu düşük ve toprak üzerindeki kullanım baskısı önemsizdir.

Amazon bölgesinde savaş son derece yaygındır. Kadınların intikamını almak, şahsi saygınlık kazanmak gibi motivasyonlarla sık sık savaşa başvurulmaktadır. Çok sayıda olmasına rağmen, kıtlık olmadığı için toprak için savaş yapılmaz.

Amazon bölgesinde yapılan savaşların sonuçları şu şekilde ortaya çıkmaktadır. Kural olarak mağlup taraf topraklarından sürülmez. Yine galip taraf, düşmana diz çöktürmek veya haraç almak için gerçek bir çaba sarfetmez. Mağlupların orman derinliklerine kaçışını engellemenin kolay bir yolu olmadığı için her halükarda bunları başarmak çok zordur. Gerçekten mağlup köy boyun eğdirilmekten ziyade saldırılardan emin olmak için ormanın uzak köşelerine çekilir. Amazon bölgesindeki seyrek yerleşim, bir başka köyün arazisine tecavüz

etmeden kolayca yeni bir tarım arazisinin bulunmasını ve yerleşilmesini sağlar. Üstelik ormanın her tarafının tarım için aynı uygunlukta olması nedeniyle, yeni taşınan yerde de eskisi gibi kolayca tarım yapılabilir. Savaş ve göç sürecinin görünüşteki işleyişi nedeniyle bahçecilikle uğraşan kabileler, tüm Amazon bölgesine zayıf ama tüm alanı kapsayacak genişlikte dağılmışlardır. Savaşların, Amazon havzasındaki sınırsız tarım toprakları ve düşük nüfus yoğunluğu nedeniyle, köyleri geniş alanlara dağıtarak, bağımsızlıklarını korumasına sebep olduğunu görüyoruz. Amazon bölgesindeki birkaç istisnai yerde köyler, geniş bir alanı ellerinde bulundurur ve daha geniş siyasal örgütlenmeler içinde yer alır.

Amazon bölgesindeki durum Peru kıyılarına yakın vadilerdeki olgularla dikkat çekici bir zıtlık oluşturur. Sunduğum olayların yeniden inşası, itiraf etmeliyim ki mantıksal olarak mümkündür ama ben arkeolojik kanıtlarla da uyumlu olduğunu düşünüyorum.

Açıklamalarım küçük, dağınık, otonom (bağımsız) tarım toplumlarını betimleyerek başlayacaktır. Köyler, Amazon bölgesinde olduğu gibi çok geniş yağmur ormanları içinde dağılmak yerine, yetmiş sekiz kısa ve dar vadiye hapsedilmiştir. Üstelik her köyün arkası dağlarla, önü denizlerle ve yan tarafları dünyanın başka bölgelerindeki kadar kurak çöllerle çevrilmiştir. Hiç kimse başka bir yerde, buradaki kadar keskin şartlarla kuşatılmış tarım arazisi bulamaz. Genel olarak Taşçağı toplumlarında olduğu gibi Peru kıyı vadilerindeki köyler'de büyümeye meyillidir. Bağımsız köyler, gidenler için toprak bulunduğu sürece, büyüdükçe parçalanmaya meyilli olduğu için, hiç kuşkusuz zaman içinde parçalanır. Böylece, köy hacminin büyümesinden ziyade köy sayısının artışıyla karşılaşılır. Köy sayısındaki artış muhtemelen, geçim şartlarında önemli bir değişiklik olmaksızın, vadideki verimli toprakların tamamı bitinceye kadar devam eder.

Bu noktada, tarım tekniklerinde iki önemli değişim göze çarpar: İki sürekli tarım yapılan arazilerin yoğun şekilde sürülmeye başlanması, ikincisi de daha önce verimsiz olan arazilerin sulama ve teraslama yoluyla verimli hale getirilmesidir. Oluşturulan yeni tarım arazileri artan talebi karşılamaktan hala uzaktır. Daha öncesinde bile toprak yetersizliği öyle bir noktaya ulaşmıştır ki, sistematik sulama yapılmasına rağmen, köyler toprak için birbiriyle savaşır. Ama daha önceki zaman diliminde, yani köy sayısının az ve tarım arazilerinin yeterli olduğu dönemlerde Peru Sahili vadilerinde yapılan savaş tipi, Amazon bölgesinde yapılan savaşlarla benzerdir. Toprak üzerindeki nüfus yoğunluğunun artmasına bağlı olarak, intikam güdüsüyle yapılan savaşlar yerini toprak elde etmek için yapılanlara bırakır. Savaşın baş sebebi ekonomik olmaya başlayınca, sıklığı, yoğunluğu ve önemi de artar.

Bu aşamaya bir kez ulaşılnca, savaşı kaybeden bir Peru köyü, mağlup Amazon köyünden çok farklı sonuçlarla karşılaşacaktır. Biraz önce de gördüğümüz gibi, orada mağlup taraf, topraklarını terk ederek yeni bir alana yerleşir. Geçim şartları açısından önceki kadar rahat olması bir yana, bağımsızlığını da muhafaza etmektedir. Oysa Peru'da, bu seçenek mağlup köy üyeleri için uzun süre açık kalmaz. Dağlar, denizler ve çöller -yani komşu köylerin hiçbiri değil- her yöne kaçışı engeller. Savaşı kaybedenleri acı bir son beklemektedir. Şayet imha edilmek veya sürülmek yerine, topraklarında kalmalarına izin verilmiş ise bu imtiyazın bir bedeli olacaktır. Bedel, galip tarafa siyasal açıdan boyun eğmektir. Boyun eğiş genellikle belli oranda haracın veya verginin ödenmesini gerektirir ki bu ancak mağlup tarafın, daha önce yaptığı üretimden daha fazla gıda üretmesiyle mümkün olur. Boyun eğiş bazen, mağlup tarafın bağımsızlığından daha fazlasına malolur. Bu durum zafer kazanan tarafın bünyesi içinde erimek demektir.

Bu tip savaşlar tekrarlandıkça, Peru Sahillerinde köy örgütlenmesini hem sayıca hem de nitelikçe aşan bölgesel bütünleşmeler görmeye başlarız. Siyasal evrim, şeflik aşamasına ulaşmıştır.

Toprak yetersizliğinin şiddeti artınca savaşların da şiddeti arttı. Oysa şimdi toprak için çarpışan taraflar, küçük köyler değil çoğu zaman geniş şefliklerdir. Bu noktadan sonra, şefliklerin diğer şeflikleri fethi, siyasal bütünlerin boyutlarını çok daha hızlı biçimde artırır. Doğal olarak bağımsız siyasal bütünlerin sayıları azalırken hacimleri artar. Süreç, bir vadinin tek bir güçlü şeflik altında birleşmesiyle sonuçlanır. Şüphesiz siyasal bütün, devlet ismini hak edecek kadar merkezileşmiş ve karmaşık hale gelmiştir.

Peru'nun bir vadisine ilişkin olarak, yukarıda açıklamaya çalıştığım siyasal evrim, diğer vadilerin yanı sıra plato ve kıyı kesimlerde de devam etmektedir. Bir kez vadi boyutunda bir krallık ortaya çıkınca, izleyen adım, zayıf vadilerin güçlüler tarafından fethiyle çok vadili krallıkların kurulması olacaktır. Sürecin zirvesi, tüm Peru'nun en güçlü devlet tarafından fethedilmesiyle kurulacak olan büyük imparatorluğun ortaya çıkmasıdır. Her ne kadar bu sonuç And tarihinde bir ya da iki kez ortaya çıkmış ise de, son kez ve en çarpıcı şekilde İnkalar tarafından başarılmıştır.

Siyasal Evrim

Dış fetihler aracılığıyla, köyler şeflikler, şeflikler krallıklar içinde eritilirken, giderek büyüyen siyasal bütünlerin iç yapıları da incelikli bir evrim tarafından dönüştürülür. Dahili dönüşüm tabi ki dış olaylarla yakından bağlantılıdır. Başarılı devletin sürekli genişlemesi, sınırlarının içine, yönetilmek zorunda

olan yeni toprak ve insanlar getirdi. Savaşa gitmekten bağışık olan insanlar resmi görevlere atanırlar ve genellikle yönetim işlerini üstlenirler. Tomurcuk haldeki yönetici sınıfın görevleri arasında vergi toplama, yasa yapımı ve düzenin korunması dışında yol, sulama kanalı, kale, saray ve tapınak yapımı için insanların çalıştırılması da yer alır. Böylece, çeşitli devletçiklerin değişik insan gruplarını, birbiriyle bütünleştiren merkezi bir siyasal yapı oluşturma işlevini üstlenmiş olurlar.

İmtiyazlı toplumsal konumlarını, savaşın getirdiği sömürüye borçlu olan bu kişiler, yönetici ve akrabalarıyla birlikte üst sınıftan çekirdeğini oluşturur. Galip tarafın, mağluplar arasından savaş esiri, hizmetçi ve köle olarak seçtiği kişiler de alt sınıfları oluşturur. Bu haliyle savaş, toplumsal sınıfların oluşmasına katkıda bulunur.

Daha önce, komşu topraklarını ele geçirmeye çalışan grupların kendi topraklarından azami ölçüde yararlandığını ifade etmiştim. Bu aynı zamanda hem bağımsız köylerin marjinal üretim verimliliğine sahip olması hem de bir savaş sonrasında boyunduruk altında haraç ödemeye zorlanıldığında, sınırın insafsızca aşıldığı anlamına gelir. Fethedilen köylerden vergi olarak toplanan fazla gıdalar, büyük oranda yöneticileri, savaşçıları, resmi görevlileri, din adamlarını ve diğer üst sınıf üyelerini beslemek için kullanılır. Böylece bu kişiler bütünüyle gıda üretiminden ayrılmış olur.

Sonuç olarak, savaşın topraksız bıraktığı ama köleleştirmedeği kişiler, idari, ticari veya dini uzmanlıkları nedeniyle kasaba veya şehirlerde yerleşmeye meyillidir. Bu kişiler şehirlerde emek ve ücretlerini yönetici sınıfların köylerden elde ettikleri gıdalarla mübadele ederek işçi veya zanaatkar olarak hayatlarını sürdürebilirler.

Ana hatlarını açıklamaya çalıştığım Peru kıyı vadisi siyasal süreci, kesinlikle yalnızca bu bölgeye özgü değildir. Meksika vadisi, Mezopotamya, Nil ve İndus vadisi gibi dünyanın başka yerlerindeki sınırlanmış tarım arazisi olan bölgelerde, benzer süreçlerin çoğunlukla aynı gerekçelerle meydana geldiği görülür. Buralarda bağımsız taşcağı köyleri, yerlerini şefliklere, şeflikler krallıklara, krallıklar İmparatorluğa bırakmıştır. Tabi ki sürecin en etkileyici bölümü son aşamasıdır. Erken dönem imparatorluklarının ulaştıkları ihtişam ve büyüklük, önceki olaylarla fazlasıyla gölgelenmiştir. Ama bir anlamda imparatorluklar, sürecin sadece mantıksal bir sonucudur. İmparatorlukların'ın kurulmasına yol açan olayların başlatıcısı, gerçek radikal adım, bağımsız köylerin, köyüstü yönetim şeklinde bütünleşmesidir. Bu adım niteliksel bir değişim olup, izleyen her adım bir yönüyle yalnızca bir derece farklılığıdır.

Asıl eksen olması nedeniyle köyüstü yönetime geçmek çok zordur. Çünkü yaklaşık iki milyon yılda ancak başarılmıştır. Ama bir kez eşik aşıldı,

bağımsız köyler birleştikten sonra, büyük imparatorlukların kurulup, karmaşık bir medeniyetin filizlenmesi için yalnızca birkaç bin yıl gereklidir.

Kaynak Yoğunlaşması

Teoriler öncelikle sınırlı sayıdaki olaylara dayanılarak formüle edilir. Ancak bir teori her çeşit olayla yüzleşmek zorundadır. Çoğu zaman olayların teoriye direndiği ya da yeterince desteklemediği görülür. Başarılı bir teoriyi başarısız olandan ayıran şey, tüm olaylar zincirine uyarlanabilmesi veya bunları birbiriyle uyumlu hale getirebilme esnekliğine sahip olmasıdır. Şimdi "sınırlama teorisi"nin görünüşte istisnai olan olgularla karşılaştığında nasıl ayakta kaldığına bakalım.

İlk test için gözlerimizi Amazon bölgesine çevirelim. Erken dönem tayaretçiler, benim bölge geneli için yaptığım tespitleri daha çok nehrin aşağı - yukarı eksenindeki bölümü için yaptı. Bin beşyüz'lü yıllarda yerli halk, Amazon Nehri'nin kenarlarında görece yoğun bir nüfusla yaşamaktaydı. Köyler birbirine yakın ve büyüktü, bir miktar toplumsal katmanlaşma da oluşmuştu. Üstelik büyük bir şef, ara sıra birçok topluluğa etki ediyordu.

Hemen akla şu soru gelir: Amazon'un gerisinde binlerce mil verimli toprak varken niçin burada Şeflikler ortaya çıksın?

Soruyu cevaplamak için Amazon'un sunduğu çevre şartlarına yakından bakmak zorundayız. Nehir içindeki adalarda ve kıyı boyunca, *varzea* diye adlandırılan bir çeşit arazi vardır. Nehir her yıl taşarak bu arazileri verimli bir balçıkla kaplar. Tekrarlayan taşkınlar *varzea*'yı, nadasa ihtiyaç duymadan üst üste ekilebilen en kaliteli toprak haline getirir. Bu nedenle bölge, yerli tarımcılar için bile son derece değerli ve kuvvetle arzu edilen topraklar sunar. Nehir sularında da tüketilemeyecek kadar çok balık, kaplumbağa, kaplumbağa yumurtası, timsah gibi gıdalar bulunur. Yerleşim yeri olarak Amazon bölgesi, kaynakların yoğunlaşması nedeniyle kendi hinterlandına karşı kesin bir üstünlüğe sahiptir.

Amazon Nehri kaynaklarının büyük miktarlarda yoğunlaşması aynı zamanda bir çeşit sınırlamadır. Verimli ve verimsiz topraklar arasında, Peru'da olduğu gibi kesin bir bölünme olmadığı için, burada çevre koşulları açısından büyük bir uçurum söz konusudur. Amazon Nehri'nin bitişik topraklara göre verimliliğinin çok yüksek olması, yerleşim yeri olarak çok arzu edilmesine, dolayısıyla insanların buraları çevre topraklardan tecrit etmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, nehrin kıyılarına hâkim olmak için yapılan savaşlara sebep olan bir nüfus yoğunlaşması meydana gelmiştir. Savaşı kaybedenlerin nehre yeniden girebilmeleri için, kazananlara boyun eğmek dışında bir seçenekleri yoktur.

Başka havzalarda meydana gelenlerden farklı olarak, Üst şeflere boyun eğmekle, siyasal süreçte bir üst aşamayı temsil eden Amazon bölgesi şefliği kurulacaktır.

Kaynak yoğunlaşması kavramı, asıl olarak balıkçlıkla geçinen ama tarımla da uğraşan Peru kıyıları insanların katettiği şaşırtıcı siyasal aşamaları açıklamamıza da yardım eder. Görünüşteki bu tersliğe ilişkin olarak Lanning şunları yazmıştır : "Bildiğim kadarıyla bu olgu, değişik karakteristiklere sahip, tarım dışı ekonomiye sahip tek uygarlıktır".

Şayet kaynakların yoğunlaşması kavramını kullanırsak, bu gelişmenin de bir terslik oluşturmadığını gösterebiliriz. Açıklama şu şekilde yapılabilir: Peru sahilleri boyunca yabancı gıda çeşit ve miktarı oldukça fazladır. Ama gıdalar sadece dar bir şeritte yer alır. Gıda bolluğu nüfusun hızla artışına yol açarken, gıdanın sınırlı oluşu da sömürülebilecek tüm toprakların işgal edilmesine yol açar. Kaynaklar üzerindeki baskı kritik bir aşamaya ulaştığında, bunu toprak için yapılan mücadele izler. Mücadelenin sonucu yukarıda izah ettiğim siyasal evrimin sonucunu harekete geçirir.

Bu haliyle toprak için savaşa sebep olup, köy aşamasının ötesinde bütünleşmelere yol açtığı için kaynak yoğunlaşmasını, çevresel sınırlamaya ek bir unsur olarak güvenle dahil edebiliriz.

Toplumsal Sınırlama

Devletin ortaya çıkışını açıklamak için göz önünde bulundurmamız gereken bir unsur daha vardır.

Venezuela Yanomamö yerlilerini anlatırken çevresel sınırlama teorisine değinen Napoleon A. Chagnon, "toplumsal sınırlama" kavramını dile getirmiştir. Bununla, yüksek nüfus yoğunluğuna sahip bir toplumun, komşu topluluklar üzerinde oluşturduğu etkinin, çevresel sınırlamaya maruz kalan topluluklarda oluşan etkilere benzer olduğunu ifade etmektedir. Bana göre kavram, teorime önemli bir katkıda bulunmuştur. Şimdi Chagnon'un toplumsal sınırlamayı, Yanomamö'ler arasında nasıl işlevsel hale getirdiğini görelim.

Sayıları onbine yaklaşan Yanomamö toplumu, büyük bir nehirden uzak, sınırlanmamış çok geniş yağmur ormanları içinde yaşar. Herhangi biri, Yanomamö köylerinin arazide birbirinden epey uzak konuştüğünü düşünebilir. Ancak Chagnon'un notlarına göre, Yanomamö bölgesinin merkezindeki köyler, çevreye nazaran birbirlerine daha yakındır. Bu nedenle, diğer köylerin toprağına tecavüz etmenin yanında, savaşların yoğunluğu ve sıklığı çevreye göre merkezde daha fazladır. Üstelik çevreden farklı olarak, çekirdek bölgede

kaçarak saldırılardan kurtulma imkânı kalmamıştır çünkü hareket kabiliyetleri önemli oranda sınırlanmıştır.

Bunun net sonucu, Yanomamö merkezindeki köylerin, çevredekilere nazaran, daha geniş ve büyük olmasıdır. Çünkü büyük ölçekli köyler hem saldırı hem de savunma için üstünlüklere sahiptir. Çekirdek bölgedeki yoğun savaşların bir diğer sonucu, bölge liderlerinin diğerlerine göre daha güçlü olmasıdır. Yanomamö liderleri aynı zamanda savaşa öncülük eden kişilerdir ve etkileri köylerinin savaştaki katkılarına bağlı olarak artar. Üstelik köyler arasındaki savaş ve barış ittifakları, dış bölgelere göre çok daha yaygındır. Siyasal örgütlenmede hala bağımsız köy aşamasında olmasına karşın, toplumsal sınırlamaya maruz kalan Yanomamö'ler, üst siyasal örgütlenme doğrultusunda bir ya da iki adım atmıştır.

Her ne kadar Yanomamö'ler, toplumsal sınırlamayı yalnızca mütevazı bir şekilde yansıtıyorsa da bu miktar bile siyasal örgütlenmedeki yerlerinin farklılaşması için yeterlidir. Toplumsal sınırlama'nın çok açık ve kesin olarak ifade edildiği yerlerdeki etkileri neler olabilir. İlk olarak köy arazilerinin büyüklüğünde bir azalmanın meydana gelmesidir. İzleyen adım, nüfus yoğunluğunun giderek artmasına bağlı olarak toprak için savaşların yapılmasıdır. Bitişik arazilerin komşu köylere ait olması nedeniyle, mağlup tarafın başka bir yere kaçma imkânı bulunmaz. Bu bakış açısından, köy için yapılan savaşların ve genel olarak siyasal evrimin sonucu, temelde benim yukarıda çevresel sınırlama kavramıyla açıklamaya çalıştığım durumla aynı olacaktır.

Amazon bölgesine dönersek, şu açıktır ki şayet toplumsal sınırlama bugün bölgede işlevsel ise, 400 yıl önceki Amazon Nehri kabileleri için de kesinlikle işlevsel olmalıdır. Bölgedeki siyasal evrim süreci üzerinde, tahrik edici bir etkiye sahip olduğu şüpheden uzaktır.

Katı çevresel sınırlamalar olmasa bile savaşı yoğunlaştırıp toprak kazanımına yönlendiren kaynak yoğunlaşması ve toplumsal sınırlama faktörlerinin siyasal evrime çok önemli bir ivme kazandırdığını görüyoruz.

Kendisiyle bütünleşmiş bu tür yardımcı hipotezlerle sınırlama teorisi, önüne getirilecek çok değişik olaylar zinciriyle daha güçlü bir şekilde test edilebilecektir. Örneğin, teori artık, katı tarım sınırlaması niteliği olmamasına rağmen Kuzey Çin'de Hwang Vadisi ve Maya ülkesi Petén bölgesi ovalarında kurulan devletler için daha iyi açıklamalar sunabilir. Hwang Vadisi olgusunda kaynak yoğunlaşması ve toplumsal sınırlamanın varlığı ve etkin güç olduğu noktasında hiç şüphe yoktur. Maya ovalarında ise kaynak yoğunlaşması başat aktör değildir ama toplumsal sınırlamanın etkinliğinden bahsedilebilir.

Bazı arkeologlar biçimlenme döneminde Petén bölgesi nüfus yoğunluğunun, toplumsal sınırlamaya neden olamayacak kadar düşük olduğu gerekçe-

siyle itiraz edebilir. Ancak hangi orandaki yoğunluğunun bu etkiyi doğurduğuna baktığımızda, nüfusu beslemeye yetecek kadar toprağın elde tutulması gerçeğiyle karşılaşmayız. Yine tarım arazisinin büyüklüğü yalnızca nüfusa değil aynı zamanda geçim biçimine de bağlıdır. Eski Maya toplumunca devamlı toprağı değiştirerek yapılan tarım, kişi başına, Meksika vadisi ve Peru kıyılarında uygulanan sürekli tarıma göre önemli miktarda fazla toprak gerektirir. Sonuç olarak, etkilerine bakılırsa, Petén bölgesinin görece düşük nüfus yoğunluğu, Meksika ve Peru'nun daha yüksek yoğunluğuna denktir.

Yanomamö örneğinden, toplumsal sınırlamanın görece düşük nüfus yoğunluğunda bile işlevsel olmaya başlayabileceğini öğrendik. Şundan da emin olabiliriz, kuruluş zamanında Péten bölgesinde, günümüzdeki Yanomamö bölgesinden daha yoğun bir nüfus vardı. Maya görünüşte daha az nüfusa sahip olsa da gerçekte, toprak için savaşları harekete geçirme ve böylece devletin biçimlenmesi için ilk ivmeyi sağlama noktasında yeterliydi.

Sonuç:

Özetle, ayrıntılı bir şekilde işlenmiş olan sınırlama teorisi, devletin kökeninin açıklanması noktasında büyük mesafe katetmiştir. Devletin, bir yerde ortaya çıkmayı başarırken, bir başka yerde niçin başarısız olduğunu açıklayabilmiştir. Devlet'in, belirli özel kültürel, nüfus ve çevre şartlarının öngörülebilir bir sonucu olduğunu göstermiştir. Bu şekilde insanlığın siyasal evriminde şimdiye kadar atılmış en önemli adımın ne olduğunu izah etmeye yardım etmiştir.